

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Nisan 2020 YIL-12 Sayı 24

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

10.01.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

28.04.2020

Doç. Dr. Mehmet PINAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
mmetpinar@gmail.com

SURİYE'DE YENİ BİR HOYBUN HAREKETİ VE İTALYA FAKTÖRÜ (1935-1939)

Öz

Ermeni-Kürt ittifakı, kendi dinamiklerinin dışında Suriye'de çıkarları olan devletlerin güdümünde bir seyir takip eder. Bu ittifakın ortaya çıkışında iki toplumun hedeflerine müstakil olarak ulaşamayacağı gerçekliği etkili olur. Şeyh Said isyanının başarısızlığı Kürt komitecilerini zorunlu olarak Anadolu'nun dışında Suriye-Lübnan coğrafyasına yöneltir. Suriye'deki İngiltere ve sonrasında coğrafyanın avantajlarını kullanarak Fransa'nın güdümünde gelişen bu hareket, Ağrı isyanının bastırılmasıyla eski gücünden uzaklaşır. 1935'lerde yeniden filizlenmeye başlayan bu hareket İngiltere ve Fransa'dan ziyade İtalya eksenli bir harekete dönüşür. İtalya'nın zihninde Habeşistan konusunun önemli bir yer işgal etmesi, ittifakın dinamizmini ve geleceğini etkiler. II. Hoybun dönemi olarak adlandırdığımız bu oluşumda Ermeni faktörünün daha belirgin ve daha başat bir rol aldığı görülür. Bu dönemde ittifak içerisinde yer alan Kürtlerin federasyon ile bağımsızlık arasında ikilemde kalmaları hareketin belli bir olgunluğa erişmesini engeller. Birinci dönemde olduğu gibi Sason isyanının başarısızlığından sonra II. Hoybun hareketinin de eski gücünden/etkisinden uzaklaştığı görülür. Ermeni ve Kürt toplumunun kendilerine özgü gelenek, kültür, siyasi duruş ve karakterleri oluşumun suni bir yapıya bürünmesine yol açar.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Hoybun, Kürtler, İtalya, Suriye

A NEW HOYBUN MOVEMENT IN SYRIA AND THE ITALY FACTOR (1935-1939)

Abstract

The Armenian-Kurdish alliance follows a course led by states that have interests in Syria outside of their own dynamics. In the emergence of this alliance, the reality that the two communities cannot achieve their goals individually will be effective. The failure of the Sheikh Said rebellion obliges Kurdish committee members to Syria-Lebanon geography outside Anatolia. This movement, which was developed under the guidance of France by using the advantages of the UK and then the geography in Syria, moves away from its former power with the suppression of the Ağrı revolt. This movement, which started to sprout in 1935, turns into an Italian-based movement rather than Britain and France. The fact that the issue of Abyssinia occupies an important place in the mind of Italy affects the dynamism and future of the alliance. It is seen that the Armenian factor played a more prominent and more dominant role in this formation, which we call the period of II. Hoybun. The fact that the Kurds in the alliance were in a dilemma between the federation and independence during this period prevented the movement from reaching a certain level of maturity. As in the first period, after the failure of the Sason rebellion, it was seen that the movement of the II. Hoybun had moved away from its former power / influence. The unique traditions, culture, political stances and characters of the Armenian and Kurdish society lead to the formation of an artificial structure.

Keywords: Armenians, Hoybun, Kurds, Italy, Syria

Giriş

Tarihsel süreçte Ermeni-Kürt yakınlaşması kendi iç dinamiklerinden ve seyrinden bağımsız dış etkilerin kontrolünde gelişim gösterir. Ermenilerin bağımsızlık fikri ve bu yönde örgütlenme biçimi geliştirmeleri Kürtlerden önceye dayanır. Bu süreçte iki toplumun bağımsızlık düşünceleri daha çok İngiltere ve Fransız iradesinde bir çizgi takip eder. İki milletin birlikte hareket etme iradesi resmi anlamda 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı ile başlar.¹ Bu bağlamda Ermeni Delegatesi Bogos Nubar Paşa ile Kürt Delegatesi Şerif Paşa (Bo) temel esaslar dâhilinde kendi aralarında görüşmelerde bulunurlar. Bu görüşmede Şerif Paşa ile Ermeni Bogos Nubar Paşa, Kürdistan ve Ermenistan kurulması konusunda uzlaşma sağlarlar. İtilaf Devletlerinin de bu konuda desteğini alan mezkûr kişiler Kürdistan ve Ermenistan ile ilgili ortak muhtıra verme konusunda mutabakata varırlar. Bu uzlaşmaya karşın Seyyid Abdülkadir ve Bedirhaniler dâhil Şerif Paşa'nın temsilciliğini onaylamakta çekimser kalırlar.

Kürtler ve Ermenilerin ortak bir coğrafyada iki ayrı devlet kurması çatışmaya yol açacağından İngiltere adına Binbaşı Noel, tüm bölgenin palyatif olarak tek manda altında idare edilmesini teklif etti. Binbaşı Noel'e göre Kürt unsurunu dikkate almadan kurulacak bir Ermenistan, Kürtleri istemeden de olsa İttihat ve Terakki'nin kollarına itecekti. İngilizlere göre Ermenistan ancak Kürtlerle bir anlam kazanabilirdi. Kurulacak alt bölgelerle idare edilecek bu yeni oluşum ortak güvenlik ve idari bir yönetim tesis edecekti (Yeğen, 2011:113-114). Binbaşı Noel'in bu yeni oluşumda Kürtleri, Ermenilere nazaran nüfus dinamiklerinden ötürü daha çok önemseydiği görülmekteydi. Bu düşünceye paralel şekilde Ermeniler de Hoybun öncesi ve sonrası Kürt nüfusunun dinamizminden faydalanmayı amaçladılar.

Binbaşı Noel, İngiltere ile işbirliği yapan Celadet, Kamran Ali, Süreyya Bedirhan, Seyyit Taha, Cemilpaşazade Ekrem gibi Kürt liderlerle bölge halkını yatıştırarak ve Kürt- Ermeni uzlaşmasını sağlamak için yaptığı faaliyetlerden de olumlu sonuç alamadılar (Sarıay,1998:210). Sevr Antlaşması öncesi Ermenilerle Kürtler arasında belli bir uzlaşma zemininin oluşmaması hedefledikleri coğrafyanın ortak ve benzer olmasından kaynaklandı (Sasuni, 1992:176). İtilaf Devletleri, Ermeni ve Kürtlerle ilgili tasarruflarını Sevr Antlaşması ile sürdürmeye devam ettiler. Şark meselesi ışığında Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürt devletinin kurulma projesini onayladılar. Sevr projesi karşısında Kuva-yı Milliye hareketi hem Ermenilere hem de Kürtlere (Çemil Çeto, Ali Batı, Koçgiri,vb) karşı mücadele başlattı. Doğu Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasıyla Kürt-Ermeni ittifakında kırılmalar yaşanmaya başladı.

Her ne kadar iki toplum arasında bir kırılma yaşansa da Kazım Karabekir bu süreçte Dersim bölgesinde Ermeniler ve bazı Kürt aşiretleri arasındaki organik bağa dikkat çekmeye çalıştı. (Karabekir, 2004:88).

Milli Mücadele ve sonrasında Türkiye'nin bağımsızlığını tescilleyen Lozan Antlaşmasıyla Kürtler ve Ermeniler güçlü devletlerin güdümünde başlattıkları ayrılıkçı hareketlerden vazgeçmek zorunda kaldılar. Resmi olarak taleplerinden vazgeçmelerine karşın bu iki topluluk, Anadolu'daki emellerinden vazgeçmezler. Lozan sonrası süreçte Ermeniler kitlesel bir ayaklanma teşebbüsünde bulunmazken Kürtler, Şeyh Said isyanı ile Cumhuriyet döneminde de taleplerinde ısrarcı olacaklarını ortaya koydular. İsyen her ne kadar milli güçler tarafından bastırılrsa da isyanın bakiyeleri farklı yerlerde yeniden canlanma emareleri gösterdi. Bu yönüyle ele alındığında imparatorluk alışkanlıklarından arınmak isteyen Cumhuriyet'in kurucu kadroları, merkezi otoriteyi kabul eden ve ulus-kimlik formunu benimseyen bir vatandaşlık modeli oluşturmayı arzuladı. Kurgulanan bu yeni modelin önünde en büyük engel olarak azınlıklar ve çoğunlukla doğuda aşiret biçiminde yaşayan, yerel alışkanlıklarını sürdürmek isteyen Kürtler görüldü. Siyasi otorite Şeyh Said isyanı sonrasında çıkardığı Takrir-i Sükûn Kanunu ile bölge dâhil tüm Anadolu'da hedeflediği otoriteyi sağlama yönünde büyük bir fırsat yakaladı. Bu kanunla yeni rejim tam anlamıyla yerleşmeye başlayarak

¹ I. Dünya Savaşı arifesinde Bitlis'te meydana gelen Şeyh Selim isyanında Kürt isyancılarıyla Taşnak komitecileri arasındaki ilişki belirsizliğini korumaktadır. İngiliz kayıtlarında sadece Kürt isyancılarının güvenli olan Ermeni mahallelerine sığındığı bilgisi mevcuttur. (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (FO.195/2458-115-116)

kendine özgü bir koruma refleksi oluşturdu. Rejimin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için bu uygulamalar dönemin şartları içinde gerekli görüldü.

Şeyh Said isyanı içerisinde yer alanlardan bazıları ise ülke içerisinde mücadele edilecek bir zeminin kalmadığına inanarak ülke dışına çıktılar. Suriye, Irak ve İran coğrafyasına geçen bu şahıslar, İngiltere özellikle de Fransa'nın desteğiyle yeni oluşumlar içerisine girdiler. Sevr Antlaşmasıyla belli bir olgunluğa erişen, fakat Milli Mücadele süreciyle sekteye uğrayan Ermeni-Kürt ittifakı Şeyh Said isyanı sonrasında dini referanslardan arınmış, kozmopolit bir şekilde İngiliz ve Fransız destekli Hoybun hareketine dönüştü. Ağrı isyanlarının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra eski önemini yitiren bu cemiyet, 1934'ten sonra kendi içerisinde farklı bileşenleriyle tekrar canlanmaya başladı. Bu çalışmamızda yeni bir yapılanma sürecine giren ve İngiltere- Fransa'dan ziyade İtalya destekli olduğu iddia edilen bu yeni oluşumun hangi hedefleri ve bileşenleri içerdiğini irdelemenin yanında ilk dönem faaliyet gösteren Hoybun oluşumuyla benzeşen ve ayrışan yönlerinin de ortaya konulması hedeflenmektedir. Ayrıca Suriye ve Lübnan menşeli bu yeni oluşumun ortaya koyduğu parametrelerin aşiret-eşraf-halk nezdinde nasıl bir karşılık bulduğunun incelenmesi amaçlanmaktadır.

Suriye'de Ermeni-Kürt İttifakı ve I. Hoybun Hareketi

Şeyh Said isyanı sonrasında genel manada bir Kürt örgütünün kurulması elzem olarak görülmeye başlandı (Sasuni, 1992:198). Antakya'da öğretmen olan Memduh Selim, Şeyh Sait isyanı bastırıldıktan hemen sonra, yeniden toparlanabilmek için ayrılıkçı bazı Kürt ileri gelen şahıslar ve teşkilatlarıyla yeni oluşum temelinde Suriye'de temasa geçti. Bu süreçte İngilizler, Suriye'de bulunan Ermeni ve Kürtleri kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'ye karşı örgütlemeye yönelttiler. Böylece 1920'lerde düşünsel anlamdan öteye geçemeyen Ermeni-Kürt ittifakı eylemsel döneme evrildi.

İngilizler, Şeyh Said deneyiminden sonra Kürt isyanlarının Türkiye'de pek başarılı olmadığını düşünerek Ermeni Taşnak liderlerinin tecrübeleriyle Kürt liderlerinin daha kolay yönlendirilebileceği kanaatini taşıdılar (Çay, 1994:406). I. Umumi Müfettiş raporlarına göre Ermeni-Kürt oluşumunun Ağrı bölgesine kadar uzanması muhtemel bir isyanın habercisi görünümünü vermekteydi. Fransızların da İngilizlere destek vermesiyle cemiyetin Ağrı dağından güneye doğru geniş bir alanda ortaya çıkışı bu hareketin temellerinin önceden atıldığını işaretlerini göstermekteydi (BCA.030.10/110.740.17-2.). Bu yöneliş Kürtlük cereyanının bileşenlerini tamamladığı bir mefkûre haline geldiğinin izlerini taşımaktaydı

Bu süreçte Revandiz Kaymakamı Seyit Taha, İngiliz yanlısı bir politika takip ederek İngiliz istihbarat teşkilatının önde gelen ismi C. J. Edmonds ile ayrılıkçı Kürt liderleri arasında koordinasyonu sağlamaya çalışır (Taşnak-Hoybun,1995:10). İngilizlerin çalışmaları sonucunda 1927'nin başında Seyit Taha'nın evinde Hoybun'un kuruluşu yönünde ilk toplantı düzenlenir. İkinci toplantı yine Seyit Taha'nın evinde mart ayında gerçekleşir. Bu toplantılarda İngilizlerin Kürtlerin Şemdinli tarafından girip Van'da çıkartmayı düşündüğü bir isyanda silah desteği vereceği bilgisi dikkat çeker. Balıklı, Munkuri Aşiret liderleri toplantılara katıldığı gibi Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza ve adamları da görüşmelerde yer alır (Çakmak, 2008:31-32). Mart ayında yapılan toplantıda Hoybun'un kurulması yönünde kati karar çıkar. Bu oluşuma ayrıca Memduh Selim'in çabalarıyla Dr. Mehmet Şükrü Sekban, İhsan Nuri, Berazi Aşiret Reisi Mustafa Şahin, Celadet Bedirhan² ve Kamran Bedirhan da destek verir (Alakom, 1998:22).

İlk görüşmelerde Ermeniler, Kürt davasını savunur ve Kürdistan'ın büyük bir bölümünü içine alan "Büyük Ermenistan" davasından vazgeçerler (Göktaş, 1991:92). Bu toplantılar sonrası İngilizler, bölgede ellerini daha güçlü tutmak için bu oluşumun içerisine Ermeni Taşnak örgütünü de dâhil ederler. Bu gelişmeleri de dikkate alan Ermeniler, Türkiye üzerindeki hedeflerine muvasalat için bu işbirliği teklifine sıcak bakarlar. Bu doğrultuda Taşnak Komitesi adına Van eski Mebusu Vahan Papazyan 1927'de Suriye ve Irak'ta Kürt temsilcileriyle görüşmelerde bulunur. Harekâtın

² Celadet Suriye'den önce 1922-1925 Almanya'da çok sefil bir hayat yaşadığını beyan etmekteydi. Bkz. (Bedirhan,1995)

başarılı olması için ayrılıkçı Kürt aşiretlerinin birleşmesini gerekli görür. Bu birleşmenin gerçekleşmesiyle İtalya ve Yunanistan'dan destek sağlanabileceğine inanır (Sarınay,1998:214). İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya Beyrut'tan gönderilen istihbaratta Papazyan'ın amacının Suriye sınır bölgesini bir "Ermeni Ocağı" haline getirmek olduğu bilgisi aktarılır. Ermenilerin bu hedeflerine ulaşmak için Kürtlerle birlikte hareket etme ihtiyacı içinde oldukları da vurgulanır. Papazyan, Taşnak Komitesi tarafından ciddi bir parasal destekle Fransızların bilgisi dâhilinde Suriye teşkilatını yapmakla görevlendirilir. Bu doğrultuda Kürt ve Ermenilerden oluşacak çetelerin sınır bölgesinde faaliyette bulunması kabul edilir. Fransızlar bu işin arkasında olmasına karşın İngilizler de aynı tarihlerde Taşnak sorumlularıyla görüşmelerde bulunurlar. Bu noktada İngiliz Yüzbaşı Peterson, Vahan Papazyan ve Hadisyan ile Beyrut'ta toplantı yaparlar (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16b, D 65, F 2-5). Her ne kadar İngilizler bu görüşmelerde yer aldıysa da Vahan Papazyan'ın Kürt ileri gelenleriyle görüşmeleri başlatmasıyla ve Seyit Taha'nın devre dışı kalmasıyla Kürt-Ermeni ittifakı, Fransız kontrolünde/güdümlünde hareket etmeye başlar.

Fransız Manda Yönetimi, Kürtlere siyasi isteklerinden vazgeçmelerinin karşılığı olarak başta kültürel haklar olmak üzere birçok alanda serbestlik tanıyarak Kürt kimliğinin önüne yasal bir engel koymaz.³ Fransızların böyle bir politika izlemesinin sebebi Kürtlerin siyasallaşmasının İngilizlerin işine yarayacağı endişesini taşıması olmalarıydı. İbrenin Fransızlara doğru yönelmesinde Fransızların Suriye coğrafyasında olmaları da etkili olur. Bu tercih Kürt-Ermeni ittifakının Irak coğrafyasından ziyade Suriye-Lübnan bölgesinde örgütleneceği izlenimini verir. Fransa, bölgede İngiliz nüfuzunu azaltarak Suriye'nin güvenliği için yeni alanlar oluşturmak adına Kürt-Ermeni ittifakını önemser. Bu politikalarla sınırda oluşacak ayrılıkçı hareketlerle Türk Hükümeti'nin Suriye'ye yaklaşımları etkilenir ve hükümet bütün enerjisini sınır bölgesine yöneltir.

Bu çalışmalar sonucunda Vahan Papazyan'ın öncülüğünde Lübnan'da 1927'de gerçekleştirilen ilk kongreye Memduh Selim, Berazi Aşiret Reisi Mustafa Şahin, Celadet, Süreyya ve Kamran Bedirhan, Hevirkiye Aşiret Reisi Haco Şeyh Said'in kardeşleri katıldı (Taşnak-Hoybun, 1931:18). Bu kongreden sonra Hoybun Cemiyeti resmen kuruldu. Cemiyetin başkanlığına Celadet Ali Bey getirildi (BCA.030.10/115.803.5-4.). 23 Temmuz 1928'de Halep'te Hoybun Cemiyeti ile Taşnak Cemiyeti arasında bir mutabakat sağlandı (BCA.030.10/115.803.5-4.).

Bu oluşumun için yer alanlar, merkez teşkilatın dışında bölge teşkilatları da oluşturdular. Bunların dışında şube ve temsilcilikler kanalıyla faaliyetlerini sürdürdüler (I. Muhalifler II.Hoybun Nizamnamesi, 1928:13). Diyarbakır, Ağrı ve Van'daki temsilciliklerin dışında Beyrut, Kahire ve Bağdat önemli merkezlerin başında geldi. Hoybun Cemiyeti faaliyetlerini daha çok Suriye-Halep-Hasiçe bölgesinde yürüttü.

Cemiyetin en önemli yayın organı Hawar dergisi Kürt alfabesi, tarihi, dil yapısı vb kültürel çalışmalar üzerine yoğunlaştı (Bruinessen,1993:147). Cemiyetin Amerika'daki faaliyetlerini Ermenilerin desteğiyle Süreyya Bedirhan yürüttü (BCA.030.10/115.805.5-4.). Süreyya Bedirhan burada bulunduğu sürece Heralt gazetesinde yazdığı yazılarla Ermeni-Kürt ittifakını güçlendirme misyonunu yükledi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-16b, D 65, F 2-8.). Askeri işlerden sorumlu olarak da Ağrı isyanını yöneten İhsan Nuri'nin ismi geçmekteydi. Merkez ve bölge komiteleri dâhil olmak üzere Ermenilerin dışardan destek verdiği sahada aktif sorumluluk almadıkları görüldü.

Cemiyet, Celadet Bedirhan'ın başkanlığında Cemilpaşazadelerin ve Ermenilerden Yado, Karabet Vahan Papazyan'ın Halep'te katıldığı toplantılarda hazırlıklarını tamamladıktan sonra Türkiye'ye karşı harekete geçilmesi konusunda fikir birliğine vardı (Sarınay,1998:210). I. Umumi Müfettişi İbrahim Tali Öngören de Cemilpaşazade için Halep'te Hoybun Cemiyeti'ni canlandırmak için cemiyet üyeleriyle görüşmelerde bulunduğunu rapor etmekteydi (BCA.030.10/113.77.4-1.). Aynı zamanda bölgede nüfuzu olan güçlü aşiret temsilcilerinin varlığı dikkat çekmekteydi. Vahan Papazyan'ın dışında daha çok Kürt temsilcilerinin olduğu ve cemiyetin çalışmalarını daha çok Kürdistan'ın kurulması yönünde yürüttüğü görülmekteydi. Bu bağlamda cemiyet üyeleri Ağrı isyanlarına ciddi manada destek vererek Ağrı'yı geçici olarak başkent olarak ilan ettiler

³ Fransızların Şam'daki Fransız Enstitüsü üzerinden sağladığı olanaklar Celadet Ali Bedirhan'ın 1932 yılında Kürtçeyi ilk kez Latin harflerine uyarlama girişimine de imkân tanımıştır (Gökcan, 2018:167-168).

(Bedirhan,1992:55) İsyanda uygulanan bütün aşamalar ve strateji, cemiyet tarafından planlandı (İhsan Nuri, 1992:48). Abidin Özmen'e göre Suriye'de Hoybun, Kürt Teavün, Kürt Fukaraperver gibi çok sayıda oluşum, Kürtlük bilincinin yerleşmesi için durmadan çalışmaktaydı. Kürtler, Ermeniler, Süryaniler ve Yezidileri kullanarak büyük Ermenistan ve Kürdistan birliği için mücadelede içindelerdi (Yayman, 2011:135).

Çalışmalar yürütülürken olumsuzluklar da tahaddüs etmekteydi. Hoybun Cemiyeti, Fransız ve Ermeni desteğini arkasına almasına rağmen Türkiye içinde ve dışında olan Kürtlerin çoğunluğunun desteğini alamadı. Özellikle Kürtlerin bir kısmının Irak'ta Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, Seyit Abdulkadir'in oğlu Abdullah'ın da içinde yer aldığı Kürt- Türk Hilafet Cemiyeti'ni kurmaları (saltanat ve hilafeti geri getirmek) cemiyetin hedeflenen güce erişimini engelledi

Cemiyet içerisinde yer alan Cegerxwin, Şeyh Said isyanından sonra Suriye'ye geçen Kürtlerin kabilecilik yaparak ulus formunu henüz kavrayamadıklarını ve çağdaş düşüncelerden uzak olduklarını vurguladı. Kürtlerin bireyci ve tecrübesiz olduklarından Kürtçülük düşüncesinin de gelişemediği kanaatindeydi.⁴ (Cegerxwin, 2003:162). Ağrı isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Hoybun Cemiyeti yavaş yavaş eski gücünden uzaklaşmaya başladı. (Varlık (Haz) 2010:104).

İkinci Hoybun Hareketi:Kürt-Taşnak İttifakı

Ağrı isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetlerinin zamanla azalarak sönükleştiği görülmekteydi. Türkiye'ye Suriye'den gelen bilgiler ışığında cemiyetin 1935'lerden sonra yeniden bir toparlanma sürecine girdiği anlaşılmaktaydı.

Cumhuriyet gazetesi bu yeni hareketle Suriye'de küllenmiş Kürt milliyetçiliğinin tekrardan ihya edilmek istenilmesine ve Suriye'nin ayrılıkçı Kürt, Çerkez ve Ermeni merkezi durumuna gelmesine sayfalarında yer verdi (Cumhuriyet, 07.02.1936). Ali Saip Ursavaş, Suriye'deki bu bileşenlerin Şeyh Said isyanının bir ürünü olduğunu öne sürdü (Son Posta, 07.02.1936). Bu hareket, I. dönemden farklı olarak Türkiye'deki rejimi yıkmak yerine dini referansları da ön planda tutarak rejim bünyesinde bir konum belirleme emaresini göstermekteydi (Cumhuriyet, 08.02.1936). Oluşum, Osmanlı tarzı İslam siyasetiyle muhtariyet amaçlamaktaydı (Tan,07.02.1936). Hareket her ne kadar milliyetçi olarak tanımlansa da Haco'nun, Kemalist rejime karşı "gavurlardan" ziyade Çerkez gibi daha yakın unsurlarla çalışılmış olunsaydı başarının kendiliğinden geleceğini iddia ettiği söylenmekteydi (Kurun,07.02.1936). Basının aktarımlarından hareketin dini referanslar çerçevesinde bir alan belirlediği görüşüne karşın arşiv belgeleri okumaları isyanın dini karakterden uzak olduğu yönündeydi.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Suriye'den aldığı ve Başbakanlığa gönderdiği raporda Kürtlerin ve Ermenilerin kendi aralarında mutabakat sağladıktan sonra 2 ve 3 Ekim 1935 tarihleri arasında Halep ve Kamışlı'da toplantılar yaptığı ve iki taraftan üst düzey yetkililerinin bu toplantılarda yeni teşkilat yapmağa karar verdikleri belirtilmekteydi. Ayrıca bu faaliyetleri Beyrut'ta bulunan İtalyan Konsolosluğu'nun organize ettiği bilgisini aktarmaktaydı (BCA.030.10/115.799.15-1.). Kaya, Kürt-Ermeni işbirliğinin başlattığı yeni oluşumun Hoybun Cemiyeti veya farklı bir isimde ortaya çıkacağı noktasında net bir kararın alınmadığını da ayrıca belirtti.

Hareketin içinde yer alan Nizameddin Kibar da yeni kurulacak oluşumun isminin Hoybun veya başka bir isim olmasının önemini olmadığını, dış yardıma ihtiyaç olmasına karşın bu konularda tecrübe kazandıkları için sağlam dayanak olmadan Ermenilerle ittifak kurmayacaklarını açıkladı. Hoybun hareketinin yeniden ihya edilmesi gerektiğini bunun için de ciddi paraya ihtiyaç olduğunu, Fransızlarla bu işin yürütülemeyeceği uyarısında bulundu. Ayrıca özelleştirilerek bulunarak Fransızların kendilerini desteklemesi için örgütlenmenin belli bir kıvama gelmesinin şart olduğunu, Fransızların çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinin artık bilinmesi gerektiğinin altını çizdi. Yunanistan ve İran ile ittifak görüşmeleri yapmalarına karşın istenilen neticelerin alınmadığı bilgisini de paylaştı. İspanya ve İtalya'nın kendilerine daha yakın olduğunu, Rusya'nın çıkarları

⁴ Cegerxwin, Hoybun içinde Hoço Ağa'nın Fransızlara aşırı güvenmesinden ötürü Cemilpaşazadelerle ayrı düştüğünü yazmaktaydı (Cegerxwin, 2003:274.).

doğrultusunda Kemalistlerle birlikte hareket ettiğini ve İskenderun'dan Batum'a uzanacak güçlü bir Ermeni-Kürt ittifakının Rusya'yı cezbedeceğini düşündü. I. Dünya Savaşı'nda Rusların, Kürtlerin gücünü gördüğünden onların verecekleri kararı etkileyeceğini ifade etti. Dış devletlerin sağlam ve ciddi destek vermesi için güçlü oluşumun şart olduğunu, güçlü ordu, silah ve teşkilatla tereddütlerin ortadan kalkacağını düşündü. Şeyh Said'in başarısız olmasını, düzensiz/plansız hareket etmesine bağladı. Ağrı isyanının belli noktalarda başarılı olduğunu, fakat Hoybun hareketinin çabuk söndüğü kanaatini taşıdı (BCA.030.10/113.773.19-66). Nizameddin Kibar'ın açıklamalarından Şeyh Said isyanının pratikte başarısız olmasının yanında dış destek almadan hareketin belli bir seviyeye taşınamayacağını anlaşılmıştı.

İçişlerine gönderilen rapora göre çalışmaların belli bir düzeye gelmesinden sonra Halep'teki toplantıya Ermeniler adına Herak Papazyan, Dr. Basmacıyan, Beyrut'taki Astane Gazetesi Sahibi Balyan, Kürtler adına Antakya Lisesi Öğretmeni Selim, Cerablus Milletvekili Mustafa Şahin katıldı. Dr. Basmacıyan'ın evinde gerçekleştirilen toplantıdan sonra Kürtler adına katılanlar toplantıdan ayrılarak kendi bölgelerinde çalışmalarını sürdürdüler. Kamışlı'daki toplantıya Garo, Sason Kürtlerinden Haco Ağa'nın oğlu Hasan Ağa, Cemilpaşazade Kadri ve Mehmet Bey katıldı. Toplantıda özellikle El Cezire bölgesinde yapılacak teşkilatlanma üzerinde duruldu. Haco Ağa'nın bu toplantıya katılmadığı için Fransızlar tarafından Kamışlı'ya girişinin yasaklandığı bilgisinin yanında Kamışlı'da açılan sergilere Nusaybin ve Mardin'den gelebilecek olan Türklerin Haco'yu tanıma ihtimalinin olması da Fransızların bu tercihiyle ilinti olduğu söylendi. Bütün bunlara karşın Türkiye'ye ulaştırılan istihbaratta Haco'nun Kamışlı, Andivar ve Kuburelbezy'de civarlarında dolaştığı bilgisi de paylaşıldı. Yeni oluşumun önemli şahıslarından biri olan Garo Sason'un Haco'nun evinde kalması ve beraber temaslarda bulunmaları aralarındaki ittifakın delili olarak görüldü (BCA.030.10/115.799.15-3). Garo Sason'un Kamışlı'da yaptığı teşebbüsler sonucunda Ermeni Taşnak Cemiyeti işbirliğiyle Irak'tan silah ve cephaneye tedarik edildiği de notlar arasındaydı (Süslü, 1993:243).

İçişlerine gelen bilgide Haco'nun Fırat ve El Cezire'deki Kürtlerin memnuniyetsizliğinden faydalanarak propaganda faaliyetlerini arttırdığı gibi aşiretlerden bir kısmının Haco'nun yanında yer alarak itidal ve birlik mesajları veren milletvekillerine karşı cephe aldıkları görüldü. Arappınarı'nda bulunan Boşan, Mustafa Şahinler ve Besravin adlı aşiret liderleri birlik çağrısı tarafında yer aldıklarından aksülamel bir durumla karşılaştılar. Halep Vatani liderlerinden Hasan Fuat, Abdi Mısıri ve Milletvekili Müçhimin oğlu Nuri'nin iki grup arasında uzlaşma zemini oluşturmak için El Cezire'ye gittikleri belirtildi (BCA.030.10/113.773.19-1). Bu süreçte Ekrem Cemil Paşa'ya göre Hoybun'un son dönemlerde yaptığı toplantılarda Kamran, Celadet ve Haco anlaşmazlığa düşerek örgütten ayrılmak zorunda kaldılar (Ekrem Cemil,1991:77).

Halep Konsolosluğu'na göre Hoybuncular 1935'te Halep'in dışında Şam, Beyrut ve El Cezire'de Mustafa Şahin'in de katıldığı toplantılar düzenlediler. Bu toplantılara Hoybuncu Hurşit, Fotoğrafçı Cemil Tefvik, Cebranlı Aşireti Reisi Şeyh Feyzullah, Siirtli Emin Eldamanlı, Milli Aşiret'ten Hacı Derviş katılarak Suriye'nin kuzeyinde Asuriler ve Kürtler için toprak talebinde bulundular (BCA.490.01/604.92.5-2.).

I.Umumi Müfettişi Abidin Özmen de bu bilgileri doğrular nitelikte Ermenilerin El Cezire'den Toroslara uzanan bölgede Süryani, Asuri ve Yezidilerin de içinde olduğu Ermenistan ve Kürdistan birliği oluşturmayı hedeflediklerini, bu projede Ermenilerin parasal desteğine karşı Kürtlerin eşkıyalık faaliyetleriyle kaos oluşturma görevini üstlendiklerini ciddi bir güce sahip olan bu oluşumun arkasında Fransızların olduğunu belirtti (Öztürk, 2012: 77; Yeğen,2011:287). Bu bilgiye paralel şekilde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Fransızların Ermenileri, Kürtleri ve Süryanileri kendi kontrollerinde hareket ettirerek bölgeyi Hıristiyanlaştırıp Türkiye ile Suriye arasında bir tampon bölge oluşturma amacında olduğunu rapor etti. (Süslü, 1993:245). Suriye'de Vahdet gazetesi gibi basın kuruluşları Hoybuncuların faaliyetlerinden rahatsızlık duyduklarını sıklıkla dile getirmekteydiler (Akşam, 13.04.1936). Bu oluşumun sınır hattında olması Türk Hükümeti'nde rahatsızlığa neden olmaktadır.

Abidin Özmen’in bu değerlendirmesine karşın İçişlerine gelen ve Celadet’e dayandırılan istihbarat bilgisinde Fransızların menfaatleri doğrultusunda hareket ettikleriydi. Celadet’e göre bu işte başarılı olmak isteniliyorsa El Cezire’ye yerleşmenin yanında Kürtlerin teşkilatlanmış Araplar ve Türkler karşısında zayıf kaldığının dikkate alınarak önlem alınmasının gerekliliği idi. Celadet, Mustafa Kemal’in El Cezire’de Bedirhani yapılanmasından çekindiği için Fransızlara baskı yaptığı, bu tavır karşısında Fransızların Suriyeli kişilerin ülke içerisinde dolaşımının yasaklayarak hukuka aykırı hareket ettiği üzerinde durdu. Kürtlerin İslamiyet’e büyük hizmetlerde bulunarak Mısır’ı, Suriye’yi Hristiyanlıktan kurtardıklarını, fakat bugün İngilizlerin, Fransızların Kürtlerden menfaati olmadığından Kürtleri himaye etmedikleri ve bu devletlerin Türkiye’den beklentilerinin bittiği an Türkiye’ye de yüz çevirecekleri yönünde bir görüşe sahipti (BCA.030.10/113.773.19-25.). Kürt komitecilerinin en büyük sıkıntısı, dış destek sağlayan devletlerin çıkarları doğrultusunda politik tavırlar belirlemeleri idi.

Kürtler ve Ermeniler arasında yapılan görüşmeler 1936’da da devam etti. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Suriye’deki haber kaynaklarından aldığı bilgiler ışığında Haco, Celadet, firari Yüzbaşı Tefvik ile Taşnak örgütünden Doktor Melkonyan, Ahilyan, Garo Sasoni, Diyarbakırlı Cemilpaşazade Kadri’nin sürekli görüştüklarini, bu kişilerden bazılarının Lübnan Meyruba’da toplantı yaptıklarını ve İtalyanlarla dirsek temasını devam ettirdiklerini, Başbakanlığa rapor etti. Bu görüşmeler sürdürülürken ayrılıkçı hareket içerisinde yer alanların Türkiye’de yaşanan gelişmeleri yakından takip ettikleri ve Reşkotan Aşireti’nin çıkardığı isyana destek verdikleri ifade edildi (BCA.030.10/113.773.19-3.) Bu örgütlenmenin içinde farklı kişiler yer almasına karşın Haco Ağa’nın etkisinin güçlü olduğu ve örgütlenmenin Türkiye’deki farklı tandanstaki ayrılıkçı hareketlere destek vererek hareketin Türkiye’ye doğru genişletilmek istenildiği anlaşılmaktaydı.

Ermenilerle Kürtler arasında görüşmelerle ilgili İçişleri Bakanlığı’nın Raporundan anlaşıldığına göre Ermenilerle Kürtler arasında sürdürülen görüşmelerin farklı kulvarlarda gerçekleştiği, Ermeniler adına görüşmeleri yürüten Garo Sasoni, Cemilpaşazade Kadri’nin Haco ve Celadet ile rakip olduğu bilindiğinden iki tarafla ayrı görüşmelerde bulunduğu, Sason isyanına destek konusunu tartıştıklarını belirtmekteydi. Ermenilerin bu isyana destek verilmesi konusunda ısrarlı duruşuna karşın Celadet ise Sason ve Reşkotan isyanının uzun soluklu olmayacağı yönünde bir kanaate sahipti. Celadet, isyanın çıkış noktasının sınır bölgesi olmadığından yardımların kolay yapılamayacağını, kendilerini zor duruma düşürecek hareketlerden uzak durulması gerektiğini belirterek Ermenilerin bu isyana yardım etmek istemesinin altında muhtemelen göz boyamak olduğu, aksi durumda bu isyanın arkasından bir Kürdistan’ın gelmesini beklemenin akıl tutulması olacağı kanaatindeydi. Haco, Celadet ile hemen hemen aynı görüşte olmasına karşın Sason ve Reşkotan isyanıyla ilgili Celadet’te farklı olarak olaya kayıtsız kalmamayacağını düşünerek fikir alış veriş noktasında Ermenilerle görüşmelerde bulundu (BCA.030.10/113.773.19-4.). Kürt komitecileri arasında silahlı müdahalelerin planlaması noktasında ayrılıkların olduğu, Türkiye’de çıkan ayrılıkçı bir isyana destek verilip verilmemesi isyan bölgesinin sınıra yakın olup olmamasıyla ilintilendirilmekteydi.

Görüşmeler sürdürülürken Türkiye’ye gelen istihbarat bilgilerine göre Haco’nun, Doktor Malkonyan’ı temsilen Garo Sasoni’ye Sason ve Reşkotan isyanlarını en azından yaz ayına kadar diri tutmanın faydalı olacağını, gelecek yıl dünyada beklenmeyen savaşların çıkacağını öngördüğü söylendi. Haco, isyan bölgesine silah, cephan ve adam göndermenin gerekli olduğunu belirterek şimdilik 2.000 Suri lira ile deneyimli 20 adamın gönderilmesinin yeterli geleceğini ilettili. Doktor Malkonyan’ın daha önceki 1.000 altınlık teklifine Kürt yetkililer itiraz edince Garo Sasoni para işini çözmek için Haco ve yanındakileri, Ermeni yetkililerle görüştürmek üzere Beyrut’a götürdü. Lübnan Meyruba gibi uzak ve yüksek bir yerde Ermeniler adına Ahilyan, Malkonyan, Garo Sasoni ve Kürtler adına Celadet, Haco, Yüzbaşı Tefvik toplantıya iştirak etti (BCA.030.10/113.773.19-5.). Her ne kadar Kürt komitecileri arasında Türkiye’deki ayrılıkçı isyanlara destek verilmesi konusunda fikir ayrılıkları yaşansa da Suriye’deki Kürt komitecileri varlıklarını sürdürmelerini bu isyanların geleceğiyle paralel tutmaktaydılar.

Görüşmeler ışığında Şam Türkiye Konsolosu Sekreteri Kamran ve Beyrut’ta Türk Ajanı İbrahim’in verdiği istihbaratta Yüzbaşı Tefvik ve Hasan Haco’nun Halep’te Nizameddin Kibar’ı

ziyaret ederek faaliyetlerine devam ettiklerini, bölgede ciddi karşılığı olan Kürt Barazi ailesiyle görüşmelerine karşın sonuç alamadıklarını, yine çarenin Ermeniler’de olduğu düşüncesinden hareketle Dişçi Kabakyan, Garo Sasoni, Eczacılar Yertisyan, Yervant Bağdasaryan ve Tercüman Agop Kalustyan ile görüşmede bulduklarını belirtti. Ermeniler, Fransızların gerçekleri görmeye başladığını, Ermenisiz bir Suriye’nin olamayacağını anladıkları için kendilerine karşı son zamanlarda yumuşadıklarını savundular. Fransızlara göre Ermenilerin silahlanmasından rahatsızlık duyan Arap ve Türkler boşuna endişelenmekteydiler. Raporlar, Fransızların Ermenilerin hep ezilen tarafta yer aldığını, Arapların elinde Ermeni kanının bulaştığını ve Arapların Ermenilere karşı Türklerle bile ittifak yapmaya hazır olduklarını vurgulamaktaydılar. Ayrıca Ermenilerin Suriye’de 260 bin civarında önemli bir silahlı güce sahip oldukları bilgisini paylaşmaktaydı. Bu paralellikte Ermeniler yakında çıkacak bir dünya savaşıyla Türkiye’nin dağılacağını, doğunun barut fıçısına döneceğini, Kürdistan’ın kurulacağını ve Ermeni-Kürt ittifakına bugün İran coğrafyasının daha hazır olduğundan hareketle İran’ın eskisi gibi bu oluşuma soğuk bakmadığını düşünmekteydiler. Ermeniler, Fransızların Milli Mücadele döneminde kendilerini, Türklerin eline bıraktığını, şimdi ise yeniden kendilerinden ümit beslediklerini belirtmekteydiler. Bu bilgileri destekler mahiyette Halep’teki Türk istihbarat kaynaklarının belirttiğine göre Kürtdağ, Cerablus ve İskenderun’da Fransızların da desteğiyle Ermeni ve Kürtlerin ortak bir şekilde silahlandıkları ve Fransızlar Arapların kendi içinde kurdukları “Kamsan Hadidi” silahlı teşkilattan tedirgin olduklarından Ermeni-Kürt silahlı örgütlenmesinin olgunlaşmasını önemsemekteydiler. Fransızların ve Ermenilerin ümitvar tavırlarına karşın Hoybun içinde yer alan Yüzbaşı Tefvik, geçmiş fırsatların iyi kullanılmadığını, Ermenilerin kendi içinde birliğinin olmadığı gibi Kürtlerin de cahil olduğunu, Türkiye’nin yakında çıkacak savaşa katılmaması veya Türkiye’de ihtilal çıkmaması durumunda işlerinin imkânsız olduğunu düşünmekteydi (BCA.030.10/113.773.19-49.). Fransızları yakında çıkması Suriye’de Araplara karşı bir denge unsuru oluşturması noktasında Ermeni-Kürt ittifakını önemseydiği, Ermenilersiz bir denklemin zayıf bir halka teşkil edeceği görüşündeydiler. Kürt komitecileri, çıkması muhtemel bir dünya savaşını kendileri için bir dönüm noktası olarak görmekteydiler.

Bu bağlamda Fransızların tavrıyla ilgili gelen istihbarat bilgileri Yüzbaşı Tefvik’in Hasan Haco ile birlikte ittifakın alanını teşmil etmek için İskenderun, Antakya, Afrin tarafına seyahate çıktığı, Fransızların bu bölgelerde Nakşibendilerin Türkiye’ye karşı faaliyetlerinde sessiz kaldıkları gibi müritlerin ellerindeki silahları da toplamadıkları yönünde bir görüş hakimdi. Bu seyahatte Kırıkhan’da görüştükları Ermeni Haçaduryan “*Fransızlar Kilikya’da olduğu gibi coğrafyayı Türklere teslim edip giderlerse memleketimizi son Ermeni ölünceye kadar kendimiz müdafaa edeceğiz.*” açıklamaları karşısında Yüzbaşı Tefvik, Kemalistlere karşı Kürt, Ermeni, Çerkez ve Alevilerin birlik olacağı inancını taşımaktaydı (BCA.030.10/113.773.19-27). Bilgiyi aktaran kişi Fransızların bu bölgeyi Türklere vermesi durumunda bu grupların Alman-İtalyan ittifakına yönelecekleri bilgisini paylaşmaktaydı. İstihbaratı getiren şahsa göre bölgenin ortak kanaati aynı vatan aynı düşman ve hedefleri bir olan Ermeniler ve Kürtlerin birleşmesiydi. Kırıkhan Sulh Hâkimi Sadık Mardin’e göre bu ittifak ilk önce gizli bir cemiyet şeklinde örgütlenmeli, fedailer, propagandacılar, muhripler şeklinde kısımlara ayrılmalı görevini yerine getirmeyenler saf dışı bırakılmalıydı. Aşiretler üzerinden Doğu Anadolu Bölgesi’ne nüfuz etmeli ve son olarak da güçlü bir devletten destek aldıktan sonra başkaldırı hareketine girişilmeliydi. Bütün bu ittifak düşüncesine karşın Ermeni Pozant Keşişyan, Kürtler ve Ermenilerin kendi içinde bir birlik oluşturamadığından bu ittifakın sadakatsiz bir birliktelik olacağını düşündü. Yüzbaşı Tefvik, Ermenilersiz bir ittifakın olmayacağını, özellikle Sancak Ermenilerinin iyi örgütlendiğini, Haraç Papazyan, Doktor Basmacıyan Bitas adlı Ermenilerin halk nazarında bir karşılığının olduğu tespitinde bulundu. Hınçakların diğer yerlere göre Sancak’ta daha güçlü oldukları görülmekteydi (BCA.030.10/113.773.19-36). Raporlar baz alındığında Ermeni-Kürt ittifakı konusunda farklı düşünceler ve görüşler mevcuttu.

Türkiye’nin Suriye’deki habercisine dayandırdığı rapora göre bu ittifak görüşmelerinde Ermeniler Kürtlerden daha istekli ve aceleliydi. Bu ittifakta etkili olan Ermeni Vahramzeki Hanzabedian, Kıbrıs’tan hareket ederek İskenderiye’de Hınçak örgütünün Mutemedi Nazaratyan ile görüştü. Bu görüşme sürdürülürken Doktor Malkonyan ve Sagatel Kazer, Kürtleri oyalamaya yönelik

toplantılarla zaman kazanmaya devam ettiler. Ermenilerin Kürtlerden en çok itimat ettiği ve güvendiği Celadet Bedirhani olarak görülmekteydi. Doktor Malkonyan⁵ Doğu kültürünü ve eğilimlerini çok iyi okuduğundan Kürtlerden önemli gördüğü Celadet, Haco ve Mustafa Şahin ile bizzat kendi görüşmek istedi. Bu görüşmeye sadece Yüzbaşı Tefvik ve Hasan Haco’nun katılması Malkonyan’da endişe ve tedirginliğe neden oldu. Malkonyan bu olaydan sonra Türkiye’ye istihbarat taşıyan görevliyle Beyrut’ta yaptığı görüşmede Ermenilerin Türkler gibi özgür olmasını meşru hakları olarak gördü. Mustafa Kemal’in yanlış bir strateji izlediğini, Ermenilerin ve Kürtlerin hakkını tanımış olsaydı karlı çıkacağını ve kendilerine verilen hakların bir kısmından vazgeçerek Türklerle ittifak yapabileceklerini vurguladı. Türklerin kızları ve kadınları esir aldıklarını, çocukları kiliselere doldurarak gazla yaktıklarını, bütün bu yapılanların belgelerinin ellerinde bulunduğunu ve bunların sorumlusunun Mustafa Kemal Paşa olduğunu belirtti. Ermeni milletinin sadık olduğunu, haklarına riayet edilmek şartıyla Türklerle birlikte yaşayabileceklerini ifade etti. Ermeni-Kürt ittifakına sıcak bakmayanların gerekçelerinin Kürtlerin tehcir sırasında Ermenilere yönelik katliamda bulunmalarına karşın Kürtlerle iç içe yaşadıklarından ve güçlü bir müttefike ihtiyaç duyduklarından ittifak yapmaya mecbur olduklarını öne sürdü. Kürtlerle Ermenilerin kader birliği yaptığını, aynı coğrafyada ve aynı zulme maruz kaldıklarından ittifakı zorunlu bir seçenek olarak gördü (BCA.030.10/113.773.19-52.).

Malkonyan karalama kampanyalarıyla rejimin meşruiyetini tartışmalı bir duruma çekmeye çalıştı. Raporlara dayandırılan şekilde Malkonyan’ın satır aralarında Kürtleri kendilerine yönelik katliam yapmakla suçlarken aynı coğrafyada zulme karşı kader birlikteliği yapmalarını söylemesi paradoks yaşadığını göstermekteydi.

Bu ittifakın aynı zamanda birçok zaafı kendi içinde barındırdığını, Ermenilerin bu teşekküle sıcak bakmalarına karşın ittifak ve ittihat konusunda zayıf olduklarını, Osmanlıların uzun zaman bu zaaflarından istifade ettiği tespitinin yanında Kürtlerin de, aşiret hissiyle kabile tarzı yaklaşımlarının büyük bir zaaf oluşturduğu bilgisini paylaştı. Suriye’den aktarılan istihbaratta Malkonyan’ın bütün bu zaafılara karşın bu ittifakın denenmeye değer olduğunu, Mustafa Kemal Paşa, Hitler, Lenin’in zor olanı başardığını, kendilerinin de çok çalışarak ve azamet göstererek Ermeni- Kürt ortak yurdunu Türk boyunduruğundan kurtaracaklarından ümitvar olduğu kanaatindeydi. Para ve eleman sıkıntısının yanında dağınmış bir yapıda olmalarına karşın bu davaya inandıkları için bunun kendileri için en büyük motivasyonu içinde barındırdığı inancındaydı. Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’de dini taassubu ortadan kaldırmasını takdir ederken halde milli taassubu onun yerine tesis etmesini ise eleştirmektedir. Ermenilerin zorla Türk yapılmak istenilmesine karşı var olma mücadelesi verdiklerini savunmaktaydı (BCA.030.10/113.773.19-54.). Malkonyan’ın Kürt-Ermeni ittifakı konusunda endişeleri olmasına karşın satır aralarında bu ittifakın zorunluluğuna da vurgu yapmaktaydı. Türkiye’nin din referanslı politika üretmesinden vazgeçişini takdirle karşılarken bu boşluğu ulus-kimlik örüntüsüyle ihdas etmesini ise yermekteydi.

Türk yetkililerinin çalışmalarına göre Doktor Malkonyan bu açıklamalardan sonra ittifakı daha ileriye taşımak adına Beyrut’a gelerek Yüzbaşı Tefvik ile yüz yüze görüştü. Hareketin önemli simalarından Yüzbaşı Tefvik’in özellikle Celadet konusunda tereddütleri olduğu, Celadet’in olayı istismar edeceği ve gelecek olan parayı lüzumsuz yerlerde harcayacağı endişesini kendisine aktardığı bilgisini paylaştı. Yüzbaşı Tefvik’in bu tavırla Malkonyan’a “ *Evvelce bazı kimseler davulu bizim omzumuzda takmış ve tokmağı kendi ellerine almışlardı. Şimdi ise davul kimde ise tokmak da onda olacaktır.* ” diyerek tarihi olaylardan ders aldıklarını ifade etti (BCA.030.10/113.773.19-58.). Ermeni yetkililerinin girişimlerine karşı Kürt komitecileri arasındaki anlaşmazlıklar sorun olmaya devam etti.

Devletin topladığı istihbarat raporlarına göre Malkonyan bu görüşmelerden ve iğneli sözlerden sonra Kürt delegelerine daha temkinli yaklaşmaya başladı. Malkonyan ve Sağatel Kazar, Doktor Karagözyan’ı da yanlarına alıp Şam’a geçerek Nizameddin Kibar ve Celadet ile görüştüler.

⁵ Celadet, Malkonyan ile ilgili istihbarat bilgileri toplamıştı: Malkonyan Niğde, Kilikya ve Kayseri mıntikasında çalıştı. Türkiye’nin siyasal hareketlerine sürekli müdahil olmak istedi. 1922’de Keşan’da Ermenilerin mümessili sıfatıyla Fransız Fevkaledi Komiserliği ile temas kurmakla görevlendirdi. Hıncak örgütünde iken Taşnak örgütüne geçti. Suriye’de Taşnak örgütünün teşkilatlanmasında yer aldı. (BCA.030.10/113.773.19-65.)

Malkonyan, Avrupa ve Amerika'nın karışıklık içinde olduğunu, II. Dünya Savaşı'nın yakında çıkacağını ve Türkiye'nin bu savaşa girmesiyle ellerinde büyük fırsat geçeceğini düşündü. Celadet ve Nizameddin Kibar da bu düşünceyi doğrular nitelikte istihzalarda bulundular. Kamran Bedirhan da İtalya'dan gönderdiği son mektupta dünya savaşının patlamak üzere olduğunu, İtalya'nın bu savaşta Türkiye'ye saldıracağını, Türkiye'nin Rusya ile birlikte Avrupa devletlerine karşı harekete geçeceği tespitinde bulundu. Hareketlerinin başarısını Türkiye'nin dış politikada yapacağı zaafılara endekslediler.

Toplantıya katılanların kararlılığı karşısında Yüzbaşı Tevfik, cemiyetin merkezinin Hasice olması gerektiğini ve birkaç kişinin Avrupa'da kalmasının önemli olduğunu altını çizdi (BCA.030.10/113.773.19-57.). İşin ciddiye alınma zamanının geldiğini söyleyerek özel otomobillerle mehtap sefaları ve fahiş teftiş masrafları alma döneminin kapanması gerektiğini vurguladı.⁶ Doktor Malkonyan, Yüzbaşı Tevfik'e hak vererek I. Hoybun dönemindeki yanlışlara düşmeyeceklerini, Paris, Beyrut ve Şam'da komite faaliyetlerinin yürütüleceğini ve sıklet merkezinin El Cezire olacağı teminatını verdi. Hasan Haco hep birlikte hareket etmenin önemine işaret ederek vatanın ortak olduğu vurgusunu ön planda tuttu. I. Hoybun dönemindeki gibi dünyaya rezil olmamak adına dikkatli yol almanın önemine atıf yaptı. Doktor Malkonyan, Yüzbaşı Tevfik'e bu işlerin raya oturması için Kürtlerden oluşan 400 kişilik bir kuvvetin Türkiye sınırından içeriye sızması gerektiğini iletti. Bu sızma hareketinden sonra Ermenilerin devreye gireceğini, bu iş için Kürt milislere 2.000 altın verileceğini vaat etti. Yüzbaşı Tevfik, Türk sınırının çok güçlü olduğunu, 4.000 askerle bile sınırı geçemeyeceklerini, ayrıca Türklerle son dönemlerde dost geçinen Fransız askerleri ile Türk askerleri arasında kalacakları endişesini taşıdı. Bitlis, Muş civarında birkaç bin kişilik kuvvetleri olduğunu, 4.000 altın karşılığında bu işi yapabileceklerini, karışıklık çıktığı takdirde Suriye'den Türkiye'ye girecek gönüllü kuvvetlerin olmasını "dalın köke dönüşmesi" olarak yorumladı. Doktor Malkonyan temel konularda anlaşmalarını, anlaşmanın Celadet ve Nizameddin Kibar'dan bile gizli tutulmasını talep etti (BCA.030.10/113.773.19-58). İttifak arasında güvensizliklerin olduğu, harekâtın başarısı Türkiye'de ayrılıkçı hareket eden Kürtlerle kurulacak rabıtayla ilişkilendirilmekteydi. Görüşmelerde dikkat çeken hususlardan biri de müttefik olarak görülen Fransa'ya duyulan güvensizlikti.

Türkiye'ye istihbarat sağlayan kişi bu görüşmelerden sonra Yüzbaşı Tevfik'in kendi cenahındaki ittifak zincirini genişletmek için Halep'te Antakya Lisesi Öğretmenlerinden ve Hoybun Cemiyeti'nin Genel Kâtibi Memduh Selim ile görüştüğünü rapor etti. Haco'nun Fransızlar tarafından engellendiği için kendisinin geldiğini ve yardım istemesi karşısında Memduh Selim "*Biz Osmanlılığı düşünmekteyiz sizin grup ise Kürtlüğün peşinde Kürtlük zayıftır; fakat Osmanlılık kuvvetlidir*" diyerek farklı bir tavır ortaya koydu. Bu görüşmelerden sonra Yüzbaşı Tevfik, 20 Ağustos 1936'da Şam'a giderek Nizameddin Kibar ile görüştü. Nizameddin Kibar, Yüzbaşı Tevfik'e sitemde bulunarak bağımsız hareket etmelerinin haklılık yönlerinin olduğunu, kendilerinin Ermenilerle birlikte Vilayet-i Şarkiye'nin bağımsızlığı için çalıştıklarını iletti (BCA.030.10/113.773.19-64.). Yüzbaşı Tevfik ise Osmanlılık çizgisinde bölünme olmadan çoğunluğun egemenliğinde bir sistem arzu ettiklerini, bu düşünce örüntüsü içerisinde ekalliyetlerin hakları yok sayılacağından ve bu yapıyı eleştirdi.

Yüzbaşı Tevfik, Kemalistleri devirmek için Ermeni-Kürt ittifakının zorunluluğuna dikkat çekti. Bütün bu eleştirilerine karşın Türkiye'deki Türklerden yeterli desteği bulabilmek adına Osmanlılığın savunulmasını taktik açısından doğru buldu. Nizameddin Kibar bu eleştirilerine rağmen Yüzbaşı Tevfik'in de içinde bulunduğu hareketin samimiyetinden şüphesi olmadığını, Türkiye'deki yönetimle gizli bağlarının olmadığını, birlikte çalışabileceklerini, fakat kendilerinin Vilayet-i Şarkiye'nin bağımsızlığı dışında bir yol tanımayacaklarının altını çizdi (BCA.030.10/113.773.19-66.). Memduh Selim, Yüzbaşı Tevfik'i ayrılıkçı olarak tanımlayıp kendisini ise sistemin içinde kalarak problemleri çözmek isteyen biri olarak gösterirken Nizameddin Kibar ise Yüzbaşı Tevfik'i Osmanlılık tarzı bir modeli savunmakla suçladı. Bu iki farklı eğilim,

⁶ Bu sözlerin nedeni Hoybun Cemiyeti döneminde Memduh Selim ile Haraç Papazyan kadınlarla, köpeklerle av tüfekleriyle ve özel otomobilleriyle El Cezire bölgesine teftiş için gelir ve yüzlerce altın teftiş masrafları gösterirlerdi (BCA.030.10/113.773.19-58.).

hareket içerisinde yer alanların birbirlerinin düşünce ve eylemleri konusunda eksikliklerin olduğunu göstermekteydi.

Bu açıklamalar üzerine Yüzbaşı Tevfik, iki tarafın farklı düşünmesinin iyi tarafları olduğunu, en azından Kemalistlerin ortadan kaldırılması noktasında fikir birliğine vardıklarının altını çizerek Kürt-Ermeni milletlerinin artık esaret altında yaşamasının kabul edilemeyeceğini ve haklarının verilmesi için Wilson Prensiplerini kendilerine şiar edindiklerini belirtti. Kürt-Ermeni-Türk milletlerinin asırlardır kaynaşarak bir arada yaşadıklarını söyleyerek bunları tamamen birbirinden ayırmanın her birini zayıf konuma düşüreceği gibi İran ve Rusya’nın ezeceği pozisyona geleceklerini en doğru yolun federasyon sistemi olduğunu ifade etti. Meşrutî hür federal meclis yapısında üç yaşında padişah da olsa sorun olmayacağını savundu (BCA.030.10/113.773.19-66.). Nizameddin Kibar ise federasyon sisteminin Kürtler açısından uygun olmadığı kanaatini paylaştı. Dersim’in tamamen Kürtlerin elinde olduğunu, Kilis’ten Dersim’e bir telgraf çekilmek istenilse Türkiye postaları böyle bir işlemi gerçekleştirmekte zorlandığı bir yapıda federasyon sistemini savunmanın anlamsız olduğunu vurguladı.⁷

Kibar’ın oluşumun gücüyle ilgili güçlü bir ittifak çizmesine karşın Yüzbaşı Tevfik, Şeyh Said döneminde Türkiye’nin çok güçlü olmamasına karşın Şeyh Said’in başarılı olamadığını, bugün ise daha güçlü olan Türkiye’de başarılı olmanın zor olduğu yönünde bir yorumda bulundu. Malkonyan ise bugün Kürt-Ermeni ittifakının arkasında Rusya, Irak, İran ve Avrupa devletleri yer aldığından daha istekli çalışılmasının gerekliliğine işaret etti. Mutabakata varılan ittifak konusunda siyasi, idari ve ekonomik işler Ermenilerin tekelinde olacak; ayaklanma ve askeri hareket Kürtlerin güdümüne bırakılacaktı. Yüzbaşı Tevfik bu tabloda ölenlerin ve mağdur olanların hep Kürtler olduğunu, kendilerine vaat edilen paranın ellerine geçmediği gibi Ermenilerin çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri için bu işten onların daha kazançlı çıktıkları düşüncesindeydi (BCA.030.10/113.773.19-71). Planlamada Ermeniler iktisadi ve bürokrasi alanında yer alırken Kürtlerin ise muharip/sahada yer almaları Kürt komitecilerinin bazılarında rahatsızlığa neden oldu.

Her ne kadar Yüzbaşı Tevfik, Nizameddin Kibar gibi düşünmeyip daha itidalli bir profil çizse de Celadet, Kibar’ın tecrübelerinin önemli olduğunu, halkı etkileme noktasında kendisine ihtiyaç duyduklarını vurgulamaktan geri durmadı. Ermeni eski Milletvekili Hanzabedyan ile Celadet, görüşmeleri sırasında aldıkları kararları şu şekilde açıkladı: Kendilerine 100 bin Frank verileceği, komite merkezinin Paris’te olacağı gibi genel merkezde 1 Kürt 2 Ermeni delege yer alacaktı. Merkezin dışında Kıbrıs, Mısır veya Suriye’de şube kurulacak, burada 2 Kürt 2 Ermeni delege bulunacaktı. Genel merkezde Ermeniler, alt birimlerde Kürtlerin hâkimiyeti tanınacaktı. Komiteye üye olacak kişiler aşiret mensupları, Ermeniliğe hizmet eden fikir adamları, mücadelenin içinde yer alan şahıslar olacaktı. Seçilen kişiler azimli ve gizli bir şekilde çalışmalarını yürüteceklerdi. Üyelerden parasal yardımdan ziyade fiilen hizmet etme şartı aranacaktı (BCA.030.10/113.773.19-68.).

Celadet ek olarak güçlü bir istihbaratın da olması gerektiğini belirterek Refik Halit, Mesud Fani ve Ali İلمي’nin Türkiye’ye bilgi sızdırarak casusluk yaptıklarını, Mesud Fani’nin Türkiye’ye gönderdiği bir raporun ele geçirilmesinden hareketle bunlarla ilgili dikkatli olunması gerektiğinin altını çizerek mezkûr kişilerin kısa zamanda ortadan kaldırılmaları gerektiğini düşündü (BCA.030.10/113.773.19-66.).⁸ Hilmi Yıldırım adındaki gencin duruşuyla ve faaliyetleriyle

⁷ Nizameddin Kibar, Şam’da kurulan Türk Konsoloslugu’nun Ermeni-Kürt faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için kurulduğunu, Fransızların da onlara bilgi aktardığını iddia etti. Çerkezlerden birlikte çalışılması noktasında çok teklif gelmesine karşın itimat edilmediğinden bunların geri çevrildiğini belirtti (BCA.030.10/113.773.19-66.).

⁸ Mesud Fani’nin Türk Hükümeti ile işbirliği yapmak istediği, Kürtçülük hareketinin içinde olanların para için bu işi yapan çapulcular olduğunu söylediği Türk hükümetinin kendisine gerekli belgeleri sağlaması durumunda Kürtçülük karşıtı tez yazacağını teklif etmesine karşın Türk Hükümeti kendisine güvenmediği için bu teklifi geri çevirdiği iddia edildi. (EGMA Arşivi, Dosya No: 122222-27/D2.Aktaran Bingöl,1994:146). Mesud Fani’nin daha sonra çıkarttığı Kürtlerle ilgili kitabında Kürtlerin kaderinin Türklere bağlı olduğu üzerinde durduğu görüldü. Kitabın geniş içeriği için bkz. (Halıcı,1998). Refik Halit’in de Suriye’de Türkiye’yi övücü yazılarından ötürü Taşnakların tehdidi altında kaldığı söylendi (Bingöl,1994:174). Karay, özellikle Hatay davasında Türkiye’ye önemli katkılarda bulundu. (Karay, 2015:49).

dikkat çektiğini, Türkiye'ye sokulması durumunda peygamber gibi karşılanacağını, Kürt halkı üzerinde etkili olacağını iddia etti

Kürt -Ermeni İttifakında İtalya Faktörü

Ermeni-Kürt ittifakının arkasında dönem dönem farklı devletlerin/güçlerin olduğu görülmektedir. İlk dönemde İngilizler ve Fransızlar etkinken II. Dönem Hoybun hareketi içinde daha çok İtalya'nın adı geçmekteydi. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Suriye'den aldığı ve Başbakanlığa gönderdiği raporda Kürtler ve Ermenilerin 2 -3 Ekim 1935 tarihleri arasında Halep ve Kamışlı'da toplantılar yaptığı ve bu toplantılara katılan iki taraftan üst düzey yetkililerinin yeni teşkilat yapmağa karar verdikleri belirtilmekteydi. Ayrıca bu faaliyetleri Beyrut'ta bulunan İtalyan Konsolosluğu'nun organize ettiği bilgisi dikkat çekmekteydi (BCA.030.10/115.799.15-1).

Bu bilgiyi destekler paralellikte İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Suriye'deki istihbaratçısına dayandırdığı rapora göre Kürtlerle Ermenilerin birleşmesi İtalya ile iki toplumun önde gelenlerinin eseri idi. Bu oluşumun İngilizler ve Fransızlardan ümidini kestiklerini, İngilizlerin Irak petrolünü aldıktan ve Fransızların Suriye ile Türkiye'den birtakım menfaatler elde ettikten sonra Türkiye ile ilişkilerini iyi tutmak istemeleri idi. Ayrıca Fransa-Rusya ilişkilerinin iyi olduğunu, İngiltere'nin Hilafet kaldırıldıktan sonra Müslümanların kitlesel bir tehlike oluşturmayacağını bildiğinden Türkiye aleyhtarlığı yapmadığı tespitinde bulundu. İtalya'nın ise durumunun farklı olduğunu, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın diğer devletler kadar Anadolu coğrafyasından çıkar sağlayamadığını, bu yüzden Osmanlı saltanatının getirilmesinin İtalya'nın işine yarayacağı bilgisini aktardı. İtalya'nın yeni bir menfaat devşirmesinde Ermeni-Kürt hareketinin birleşme düşüncesi etkili oldu. Rapora göre İtalya'nın Ermeni ve Kürtlerle yapacağı ittifakın sonuçlarını şu şekilde tasavvur etti (BCA.030.10/115.799.15-4).

- 1- Kürdistan mandası İtalyanlara verilecek
- 2- Erivan-Trabzon ve Kuzey Kürdistan sınırlarından oluşan Ermenistan İtalya ile dost geçinerek İtalya jandarması ve Ermeni zabıtası ile birlikte güvenliği sağlayacaktı.
- 3- Ermenistan ile İtalya ekonomik işbirliği içinde olacaktı.
- 4- İtalyanların Suriye mandasını almasına Ermeniler yardım edeceklerdi.
- 5- İtalyanların Antalya, Kuşadası bölgesini işgal etmesine Ermeni ve Kürt gönüllüleri askeri manada destek verecekti.

Suriye mandasının İtalya'ya verilmesi, Ermeni-Kürt ittifakının ana hedefiydi. Bu iki toplum İngilizlerden nefret ederken Suriye'de bulunan Fransız askerleri için ise "Türk Polisi" tabirini kullanmaktaydılar. Bu atmosferde iki topluluk bütün ümitlerini İtalyanlara bağladılar. Ermeni ve Kürtleri düşündüren İtalyanların Habeşistan işgaliydi. İtalyanlar bu mücadeleden başarısız veya yorgun çıktıkları takdirde Anadolu'yu işgale cesaret edemeyeceklerdi. Habeşistan olayından galibiyetle ayrıldıkları takdirde Avrupa camiasında prestijleri artacak ve Anadolu işgali için zemin oluşturacaktı. Ermeni-Kürt oluşumunun diğer bir hedefi İtalyanların Habeşistan olayında başarılı olması durumunda Milletler Cemiyeti'nin Suriye mandaterliğini İtalyanlara verebileceği ümidi idi. İtalyanların Türkiye'ye komşu olması durumunda Kürt-Ermeni oluşumu bundan mümkün mertebe yararlanacaktı. İttifak için Kürtler adına Şam'dan Kamuran Ali Bedirhan, Ermeniler adına Beyrut'tan Dr. Çavuşyan, Dirmelkünyan, Avukat Hüsrev Tütüncüyan İtalyanlarla görüşmelerde yetkili kılındılar. Oluşturulan bu heyet Beyrut'ta İtalya Konsolosu ile görüşmeleri yürüttü. İhtilafli konularda Roma ile temasa geçildiğinden sonuç alınması uzun bir zaman almasına karşın kritik noktalarda uzlaşma sağlandı. Kürt yetkililerin aktardığına göre İtalyanlar ilk etapta Kürtlere para ve silah yardımıyla bulunacaktı. Bu oluşum uluslararası bir yapıya dönüşür ve başarılı bir grafik çizerse Kürt ve Ermenilerin birleşmesi aşamasına geçilecekti. İtalyanların Avrupa devletleri tarafından pek itibar görmemesi ve Kürt-Ermeni ittifakının Türkiye aleyhtarlığının sağlam temellere dayanmaması sadece silah, para yardımını mümkün kılmaktaydı. Para kaynağıyla ilgili alınan istihbarata göre Avrupa'da Taşnakların 100-200 bin civarında altına sahip olduğu, yine Taşnakların Erivan'dan çekilirken yanlarında 1.700 İngiliz lirasının olduğu bilgisiydi.⁹ Taşnak Komitesi bu ittifak

⁹ Erivan Hükümeti çekilmeden önce İngilizlerden borç para olmasına karşın bu paranın büyük bir kısmının harcandığı, bankalarda bu paradan artan 400.000 İngiliz lirasının olduğu bilinmekteydi. Bunun yanında Beyaz Ruslardan

için bu paranın kullanımı konusunda çekimser yaklaşarak parayı ellerinde tutmayı daha isabetli gördüler. Komite, riske girmeyerek paranın İtalyanlar tarafından sağlanmasını çıkarları açısından daha uygun buldu (BCA.030.10/115.799.15-6). Raporlara göre İtalya'nın Suriye ve Batı Anadolu'daki çıkarları için Ermeni-Kürt komitecileri ile yakınlaştığı ve mandater bir sistem tasavvur ettiği gözlemlenmekteydi.

Parasal kaynağın yanında Suriye'den gelen bilgiler doğrultusunda Suriye'nin kuzeyinde işe yarayacak ve mücadeleye girebilecek 8.000 Kürt milis olduğu, hareketin belli bir olgunlaşma sürecine girmesiyle bunlara katılacak 5.000 Ermeni kuvvetinin olacağı, 13.000 kişiye çıkacak kuvvet için ise, ancak 4.000 silah tedarik edilebileceği rapor edildi. Mitralyöz ve otomatik tüfeklerin yok denecek sayıda olduğu, İtalyanların bu konuda yardımının gerekli görüldüğü ve Kürtlerin Türkiye sınırından girmesi durumunda İtalyanların silah sağlayacakları bilgisi paylaşıldı (BCA.030.10/115.799.15-6).

Bu düşüncüyü doğrular nitelikte İçişleri Bakanı Kaya'nın, para ve silah konusunda Kürt-Ermeni cenahında yaptırdığı istihbarat çalışmasına göre İtalyanların hareket başlaması durumunda Kürt ve Ermenilere yardım edeceği, şu an için sadece prensipte bir anlaşma olduğu bilgisiydi (BCA.030.10/115.799.15-6). İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu ittifakın ileriye taşınmasının zor olduğunu, Ermenilerin ve Kürtlerin Fransız kontrolünden ve etkisinden çıkmalarının kolay olmadığını ve İtalyanların Habeşistan işinin belirsizliğini koruduğunu belirtti. Ermeni-Kürt ittifakının resmi kanallardan ziyade bireysel ve gizli yürütüldüğünü, ayrıca Ermeni-Kürt oluşumunun Türkiye'nin El Cezire sınırında ciddi bir kuvvet bulundurduğunu düşündüklerinden mevsimsel şartları da dikkate alarak şimdilik teşkilatlanmayla yetinecekleri bilgisini aktardı. Kaya, Kürtler ve Ermenilerin parayı birinci öncelikleri arasında gördüklerini, İtalyanlardan 50-60 bin liralık koparma peşinde olduklarını, bu meblağın İtalyanlar için ciddi bir tutar olmadığını ve bu paranın alınması durumunda bunun gerisinin geleceğini düşünmekteydi (BCA.030.10/115.799.15-7). Raporlara göre her ne kadar bu ittifakın arkasında İtalya'nın olduğu bilgisi yer alsada da İtalya'nın farklı sebeplerden bu ittifakı ileriye taşımayacağı değerlendirildi ön plana çıkmaktaydı.

Raporlara göre Ermeniler daha önceki deneyimlerinden hareketle Kürt yetkililerinin istediği meblağın kendileri tarafından karşılanamayacağını bildiklerinden onları İtalyanlara yönlendirdiler. Ermenilerin ısrarı üzerine İtalyanlar görüşmeyi kabul ettiler. Kürt yetkililer, İtalyanlara güvenilmeyeceğini belirtmelerine karşın Sason isyanına destek olabilmek için güçlü bir devletin desteğini de gerekli gördüler (BCA.030.10/113.773.19-9). I. Hoybun sürecinde çıkış noktası Ağrı isyanı görülürken II. Hoybun döneminde kilit noktayı Sason isyanı oluşturmaktaydı.

İtalyanlarla yapılan görüşmelerde İtalyan Konsolosluk Temsilcisi Nino, Ermenilerin dolandırıcı olduğu için güvenmediğini, Şam'daki bazı Kürt temsilcilerinin Fransızlara casusluk yaptığını söyleyerek İtalyan yetkililerle görüşeceğini ve kendilerine ona göre bir cevap vereceğini iletti (BCA.030.10/113.773.19-8). Kürt temsilcileriyle 25 Eylül 1936'da gerçekleştirilen ikinci görüşmede Nino, Kürt yetkililere İtalya'nın Türkiye'yi karşısına alma düşüncesinde olmadığını, Habeşistan işinin daha önemli olduğunu, buna karşın İtalyan Hükümetinin Kürt milletinin bağımsızlığını ve özgürlüğünü önemseydiğini, sadece Haco'ya makbuz karşılığında 1.000 Suri yardım yapılabileceğini aktardı. Haco'nun bu teklifi reddederek *"Biz İtalyan hükümetini dolandırmaya gelmedik. Biz Sason, Dersim, Beşiri ve diğer mıntıklarda elyevm silah bedest olarak Türk ordularıyla çarpışan Kürtlerin milli bir gaye takip eylediğini ve bu milli gayede İtalya hükümetinden muavenet istediklerini, bu muavenetin ise tarafeyn arasında bir takım siyasi ve iktisadi menfaatlere esas olacağını söylüyoruz. Bin Suriyi almak büyük emelimizi ne tahakkuk ettirir, ne de böyle cüzi bir istikbalde Kürtlerle İtalyanlar arasında bir hüsnî alakaya zemin teşkil edebilir."* Sözleri karşısında Nino, Sason ve Dersim mıntıklarındaki Kürt isyanlarından İtalya'nın haberi olmadığını, 100-200 kişilik eşkıyalık faaliyetlerini isyan diye de gösterebileceklerini, Türkiye gibi bir devlete karşı başkaldırmanın kolay olmadığını, isyancıların sayısı ve gücü hakkında soru işaretlerinin giderilmesi durumunda yardımlarının artacağını, aksi durumda bu parayla yetinmeleri gerektiği cevabını verdi

Grandük Sesil'in eşi milyarder bir Amerikalı'nın Taşnak-Kürt ittifakına yüksek oranda meblağ ayırdığı söylenmekteydi (BCA.030.10/115.799.15-5.).

(BCA.030.10/113.773.19-9). Raporlarda İtalyanların Habeşistan meselesini birinci öncelikleri arasında görmesinin yanında Kürt milislerinin gücü hakkındaki belirsizlikleri tartışma konusu haline getirmektedir.

İtalyanlarla yapılan görüşmeler sonrasında Ermeniler kendilerinin de vereceği miktarla bu paranın 3.000 Suriye'ye çıkacağını söylemelerine karşın Kürt temsilcilerin bunu kabul etmedikleri bilgisi rapor edildi. Paranın tamamlanması durumunda yapılacak işler şu şekilde planladı: Öncelikli olarak Yüzbaşı Tefik başkanlığında Sason mıntukasına bir heyet gönderilecek. Heyet şu isimlerden oluşacaktı: Şair ve Gazeteci Hilmi Yıldırım, Şam'da bulunan Şeyh Said'in kardeşi Abdürrahim, Şair Şeyh Musa Ciğerhun, Hasankeyf mıntukasında Remman Aşireti Emin Perihan'ın oğlu Şükrü¹⁰ ve Abdi Ağa. Heyette 30 silahlı adam yanlarında fişek makinası, bomba, propaganda amaçlı destan, risaleler ve parayla Mardin dağlarından Sason'a gidecekti. İstihbarat bilgilerini paylaşan habercinin görüşüne göre bu heyetin içerisinde Haco'nun yer almaması onun Fransızlarla arasını bozmak istememesi ve küçük maceralardan uzak durma düşüncesiyle ilgiliydi. Aynı şekilde Celadet'in de bu işten uzak durmasına karşın para ve macera için Şeyh Abdürrahim, Hilmi Yıldırım ve Şükrü Perihan ile birlikte bu işin içinde yer aldıklarını belirtti. Yüzbaşı Tefik'in ise Suriye emniyeti tarafından sıkı takibe alındığını, hatta Türk casusu diye haberlerin çıkarıldığını, bunun doğru olmadığını ispatlamak ve Sason'da kumandayı ele almak için isyanın içerisinde yer aldığını rapor etti (BCA.030.10/113.773.19-9).

Türkiye'ye istihbarat aktaran kişiye göre bu ittifakın en önemli ayağını gizlilik oluşturmaktaydı. Kürt komitecilerinin İtalyanlarla görüşmelerinin gizli tutulması önemliydi. Bu oluşumun Kemalistlerin dostu Fransızlar tarafından öğrenilmemesi gerekliydi. Kürtlerin Fransızlarla ve İngilizlerle de zamanında görüştiklerini, bu iki devletin Türkiye'den çıkar elde ettikleri an kendilerini unuttuklarını söyleyerek Fransızların bu görüşmelerden haberdar olması durumunda kendilerini Suriye'den çıkaracakları endişesiyle İtalyanlardan bu görüşmelerin gizli tutulması konusunda ricacı olduklarını rapor etti. Yüzbaşı Tefik Cemil'e göre Haco ve Celadet'in bu işte kararsız kalmalarına karşın kendisinin ise İtalyan ve Ermenilerin vereceği meblağla bu işin yapılabileceği fikrinde olduğunu, Türk Hükümeti'nin Sason bölgesinde dağlık alanlarda ve kış şartlarında zorlandığını vurgulayarak Şükrü Perihan'ın kuvvetleriyle bu isyana destek vermesi durumunda Hasankeyf havalisinde Türk Hükümeti'ne karşı büyük bir direnç oluşacağı düşüncesindeydi (BCA.030.10/113.773.19-12). Yüzbaşı Tefik, silahlı mücadeleyle elde edecekleri başarının dış devletlerin sağlayacağı destekle doğru orantılı görmekteydi.

Celadet'in kardeşi Kamran da İngiliz ve Fransızlardan fayda sağlanamayacağını, İtalyan desteğine Almanya'nın da eklenmesi durumunda Kürdistan'ın kuruluşunun daha kolay olacağını öne sürdü. Suriye'de Osmanlı'dan kalan birçok paşa, damat ve şehzadenin olduğunu, bunlardan Kürdistan davasına destek veren tek kişinin Suriye devlet başkanlığı da yapmış olan Ahmed Nami'nin olduğunu belirtti (BCA.030.10/113.773.19-25). Suriye'nin siyasi, demografik yapısı irdelendiğinde Türkiye Cumhuriyeti'ne muhalif tavır alan grupların/kişilerin yoğunluğu dikkat çekmekteydi. Böyle bir tablonun ortaya çıkışında Suriye'deki siyasi otoritesizliğin yanında Fransa ve İtalya gibi devletlerin coğrafyaya sömürge zihniyetiyle yaklaşımlarının da etkisi büyüktü.

Görüşmelerin tamamlanmasından sonra Şükrü Kaya hareketin belli bir olgunluğa eriştikten sonra Beyrut Konsolosluğu'ndan aldıkları istihbarata göre 30 Ağustos 1937'de Mardinli Abdülkerim, Osman, Kerim, Şeyh Said'in akrabalarından Mehmed ve diğer bazı Kürtlerden oluşan 18 kişilik yeni bir çetenin Hoybuncular tarafından Türkiye'ye gönderilmek üzere Şam'dan Halep'e sevk edildiklerini, 2 Eylül'de Ermeni Misis'in sürdürdüğü otakarla Halep'ten Azez'e geçtikleri, konuyla ilgili I. Umumi Müfettişliği'nin gerekli tedbirleri alması konusunda hassasiyetini bildirdi (BCA.490.01/607.103.9-2; BCA.030.10/115.803.36-1). Nuri Dersimi hatıralarında hareketin başarısızlığını Cemilpaşazadeliler ile Bedirhaniler arasındaki kısır liderlik çekişmesine

¹⁰ Otuz üç yaşlarında olan Şükrü, Haco'nun yakın adamlarındandır. Kendisinin nüfuzu babaannesi olan Perihan adında bir kadından gelmektedir. Bu kadın Kürtlerin "Jan Dark'ı" olarak bilinir. Şükrü Perihan'ın niyeti Türkiye'ye girerek savaşmak ve intikam almak olduğu söylenir. (BCA.030.10/113.773.19-8)

bağlamaktaydı (Nuri Dersimi, 1992:198). II. Dünya Savaşı’nın yaklaşmasıyla Hoybun hareketinin etkisizleştiği ve eski gücünden uzaklaştığı görüldü.

Sonuç

Resmi olarak Paris Barış Konferansı ile başlayan Ermeni-Kürt yakınlaşması doğal iradelerinin dışında farklı güç odaklarının kontrolünde bir seyir takip etti. Bu birleşimde Ermeniler daha çok masa başında ekonomik gücün temsilcisi gibi dururken Kürtler nüfus dinamiklerinin etkisiyle sahada militer boşluğu doldurmaktaydı. Bu iki toplum arasındaki ilişkinin negatif yönü zihinlerde tasavvur ettikleri ve hedefledikleri coğrafyanın sınırlarının benzer oluşuydu. Şeyh Said isyanının sonuçları ayrılıkçı hareket tarzı benimseyen Kürt gruplarının yaklaşımlarını etkileyerek dış destek ve ittifak arayışlarına yöneltti. Bu tavır değişikliği İngiliz-Fransız destekli Ermeni-Kürt yakınlaşmasını beraberinde getirdi. Bu süreç Anadolu coğrafyasının dışında oluşturulacak kurullarla/örgütlenmelerle çözüm önerilerinin başladığı bir dönemin işaretleriydi. I. Hoybun dönemi olarak adlandırdığımız bu süreç İngiliz-Fransız desteğiyle yeni bir evreye girdi. Bu yeni süreç Ermeni-Kürt birlikteliğini düşünce evresinden eylemsel döneme taşıdı.

Bu parametrelerle Suriye coğrafyasına hâkim olmanın avantajlarını kullanan Fransa, İngilizleri sürecin dışında tutmaya çalıştı. Fransa, bu ittifak üzerinde baskın bir karakter ortaya koyarak oluşumu Irak’tan Suriye-Lübnan coğrafyasına intikal ettirdi. Lojistik destek verdikleri Ağrı isyanının başarısız olması oluşumun sönükleşmesine yol açtı.

1935’lerden sonra yeniden belirginleşen bu hareketin Hoybun veya başka bir isimle faaliyette bulunduğu konusunda belirsizlik kendini korudu. Hoybun Cemiyeti ile adı konulmamış II. Hoybun hareketi arasında benzerlikler gözlerden kaçmamaktaydı. İki hareketin örgütlenme yeri Suriye ve Lübnan olarak karşımıza çıkarken ilk Hoybun hareketi Ağrı isyanını beslerken ikinci dönem Hoybun ittifakı da benzer şekilde Sason isyanına destek olacak çalışmalarda bulundu. Hoybun hareketi Ermeni-Kürt ittifakının ideolojik manada birleşimini simgelerken Ağrı/Hoybun isyanları düşüncede varılan mutabakatın eylemsel yönden pratiğini oluşturmaktaydı. İki hareketin de bu iki isyan sonrası silikleşmesi hareketin eylemsel manada zayıflığını göstermekteydi. II. Hoybun hareketi içerisinde I. dönemden farklı olarak Haco, Yüzbaşı Tevfik, Garo Sasoni, Celadet ve Cemilpaşazade gibi aktörlerin daha belirgin bir rol aldıklarını görmekteyiz. Yine I. dönemden farklı olarak son dönemde Ermeniler daha ön planda durmaktaydı. II. dönem Hoybun hareketinin ilk dönemlerinde Fransızlar etkinken oluşum içerisinde yer alanların önceki deneyimleri onları İtalya tercihinin yöneltmesine karşı Habeşistan işgalinin İtalya’nın öncelikleri arasında yer alması, ittifaka yönelik desteğini etkilemekteydi. İtalyanların Kürt-Ermeni ittifakına destek vermesi karşılığında bu oluşumun, İtalya’nın Suriye mandaterliği konusunda destekleyici tavrı çıkar ilişkilerini gözler önüne sermekteydi. Bu ittifakın İtalya tercihi, Fransa’nın son dönemlerde Türkiye’ye yaklaşmasıyla izah edilirken oluşum, Fransızlar için artık “Türk Polisi” tabirini kullanmaktaydı.

Oluşum içerisinde yer alan Ermeniler, Mustafa Kemal Paşa ve hareketinin özellikle dini toplum hayatından arındıran eylemlerini akılcı bulurken ulus-kimlik projesini ise baskı politikalarının bir aracı olarak lanse ederek rejimin/sistemin işleyişini tartışmaya açmaya çalıştılar.

Raporlarda en dikkat çekici konu, yakında II. Dünya Savaşı’nın çıkacağı ve Türkiye’nin bu savaşa intikal etmesi durumunda Kürt-Ermeni ittifakının Türkiye’yi istila teşebbüsüne geçeceği bilgisiydi. Bu konuda ittifak içerisinde yer alanların I. Hoybun dönemindeki hatalara düşmemek adına çok dikkatli davrandıkları görüldü. Bu konuda Suriye’de bulunan 150’liklerin bile Türkiye’ye ajanlık yaptığını söyleyecek derecede temkinli bir duruş sergilediler. Böyle bir algının ortaya çıkışında Suriye coğrafyasındaki siyasi otoritesizliğin getirdiği kozmopolit yapının etkisi büyüktü. Bütün bu temkinli yaklaşıma karşın II. Hoybun hareketinin I. dönemde olduğu gibi başarısız olma sebepleri değişen konjonktürle birlikte Fransa, İtalya ve İngiltere gibi devletlerin desteğini çekmesi ve oluşumun içerisinde yer alanlardan bazılarının ayrılıkçı hareket yerine bütüncül bir tavır geliştirme çabalarıydı. Yüzbaşı Tevfik hareketi (Osmanlı-İslam-Federasyon) Osmanlı-İslam modeli gibi farklı milletlerin adalet ve eşitlik perspektifinde yönetildiği bir sistemi arzularken Nizameddin Kibar grubu (Bağımsız-Seküler-Devrimci) ayrılıkçı- milliyetçi bir tez geliştirerek daha ihtilalci seküler karakter sergiledi. Bu paradigmayı ortaya atanlar Ermeniler ve Kürtlerin ortak düşmanı

Türkler algısı üzerinden bir okuma gerçekleştirmek istediler. Ermeniler ve Kürtlerin farklı tarihi geleneklerden gelmelerinin yanında farklı siyasi duruşları ve beklentileri aralarındaki ittifakın belli olgunluğa erişmesini engelledi.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA.490.01/604.92.5.

BCA.490.01/607.103.9.

BCA.030.10/110.740.17.

BCA.030.10/113.773.19.

BCA.030.10/115.803.5.

BCA.030.10/113.77.4

BCA.030.10/115.799.15

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (FO.195/2458)

Resmi Yayınlar

I. Muhalifler II.Hoybun Nizamnamesi (1928), Ankara.

Taşnak-Hoybun (1931), Kahire.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Kurun

Son Posta

Tan

Araştırma Eserler

Alakom, Rohat (1998), **Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, Avesta Yayınları, İstanbul.

Bedirhan, Celadet Ali (1995), **Günlük Notlar 1922-1925**, Haz: Malmisanij, Stockholm.

Bedirhan, Süreyya (1992), **Kürt Davası ve Hoybun**, Med Yayınları, İstanbul.

Bingöl, Sedat, (1994) *Yüzellilikler Meselesi*, Hacetepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Cegerxwin (2003), **Hayat Hikayem**, Çev: Gazi Fincan, Evrensel Yayınlar, İstanbul.

Çakmak, Zafer (2008), “Hoybun Cemiyeti Kuruluşu ve Teşkilatlanması”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt: V, Sayı:2, s.27-61.

Çay, Abdulhaluk (1994), **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, İstanbul.

Ekrem Cemil Paşa (1991), **Muhtasar Hayatım**, Brüksel.

Garo, Sasuni (1992), **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri**, Med Yayınları, İstanbul.

Gökcan, Özkan (2018), “Suriye'nin Kürt Meselesinin Tarihsel Seyri (1946-2011)”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı:2, 159-189

- Göktaş, Hıdır (1991), **Kürtler İsyân-Tenkil I**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Halıcı, Şaduman, (1998), *Yüzellilikler*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- İhsan Nuri Paşa (1992), **Ağrı Dağı İsyanı**, Med Yayıncılık, İstanbul.
- Karabekir, Kazım (2004), **Kürt Meselesi**, Yayına Hazırlayan: Faruk Özergin, Emre Yayınları, İstanbul,
- Karay, Refik Halid (2015), **Minelbab İlelmihrab**, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- M. Nuri Dersimi (1992), **Hatıratım**, Haz: Mehmet Bayrak, Özge Yayınları, Ankara.
- Martin Van Bruinessen (1993), **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Saygı (2012), **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Sarınay, Yusuf (Mart 1998), "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/ 40, s.207-244.
- Selim, Yavuz (Editör) (2005), **Taşnak-Hoybun**, İleri Yayıncılık, İstanbul.
- Süslü, Azmi (Nisan 1993), "Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", **Belleten**, Cilt LVII, Sayı:218, TTK, Ankara, s.241-249.
- Varlık, M. Bülent (Haz) (2010), **Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülâsası**, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Yayman, Hüseyin (2011), **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Seta Yayınları, Ankara.
- Yeğen, Mesut (2011), **İngiliz Belgelerinde Kürdistan**, Dipnot Yayınları, Ankara.

Ekler

T. C.
DAHLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şubesi I. G. 3
Umumi 12580
Hususi 24213

692 113 5111193 6
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

H: Kürt ve ermeni
ileri gelenlerinin
gezi ve toplantılarına
ve İtalyanlarla yaptık-
ları temasa dair haber-
ler H.

Yüksek Başvekâlete

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Ek: 3/11/1936 gün ve 12518 sayıya

İlişigi
10

I - Suriyedeki Haco, Celâdet ve firari yüzbaşı
Tevfikle ermeni ileri gelenlerinden ve taşnaklardan dok-
tor Melkonyan, Ahilyan ve Garo Sasoninin gezilerine ve
Lübnanda Meyruba sayfiyesindeki gizli toplantıya ve Be-
rutta İtalyanlarla yaptıkları temasa ve para temin ede-
bildikleri takdirde yapmayı tasavvur ettikleri işlere
dair Suriyedeki habercimizden alınan 49 sayılı rapor
örneği ilişik olarak saygı ile takdim edilmiştir.

2 - Baş.V., R.Ü.U.Kâ., Ha.V., Gn.K.Baş. ve M.E.

H.Rs.ne yazılmıştır.

Dahiliye vekili

M.

S. Kar

m.o.

Hifz

7.10.36

030	10			113	273	19
-----	----	--	--	-----	-----	----

Karşılık yazılacak Bittiye alt olduğu subenin gün ve sayısının yazılması.

01012474

Türkiye Cumhuriyeti
Matbuat Umum Müdürlüğü

Ankara 19

Şabesi

Sayı

(KÜRDİSTANDA " İKTİA " (AYRILMAK)
İDARE ZİHNİYETİ)

"Şeyh Said ihtilâlinde sonra Türkiye'nin
Kürdistan'da siyaseti"

A	TV-66-b
D	65
F	87

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI

Def. No. : _____

Des. No. : _____

Veçika No. : _____

Beyrutta çıkan 18/10/1929 tarihli
El-Ehrrar gazetesinden:
İstanbul 10/10/1929 tarihinde
"Elahrar" muhabiri bildiriyor:

"Suriye hududile müttasıl olan "Vilâyeti şarkıye" namile maruf olan manta-
kade Türkiye'nin bugün mühim icraatına etla hesil olmak için karilerimize atide-
ki malûmatı neşrediyoruz:

Türkiye hükümeti 1925 senesinde Şeyh Saidin ihtilâlini basdıktan sonra Kür-
distandaki asayışı temâmile iade etmek için mezkûr vilâyetlerde hususî bir ida-
renin tesisine lüzum görmüş ve binaenaleyh oralarda " Vilâyeti şarkıye Umum Mü-
fettişliği" namı altında bir idare teşkil etmiştir. Mezkûr idare verdiği vâsi
salâhiyet, Fransanın Suriyedeki Âli komiserine verdiği selâhiyet nisbetinde olup
vilâyeti şarkıyenin bütün Valileri ve Ümeraya askeriyeleri doğrudan doğruya
mezkûr idareye verilen hususî talimat ve nizamata tâbi kılmiştir.

Mezkûr Müfettişliğin ilk teşebbüsâtı evvelâ oradaki zihniyetlere istila
eden "Ayrılmak" mefkûresini öldürmek ve ahalinin memlekette, sair Kürd reisleri
gibi hukuk sahibi olduklarını ve bu hukukun ezûmlesi de kendi meişetlerini
temin etmek için arazilerinde ziraatle iştiğal etmeleri lüzumunu kendilerine
anlatmaktadır.

Birkerre ahalide böyle bir kanaat hasıl olduktan sonra reislerin nüfuzu
azalır ve bu suretle mezkûr reislerin meşayihlerle birlikte tesmim ettikleri
masum ahaliden "Ayrılmak" zihniyeti temâmen izale edilebilir.

Müfettişlik, bu mühim vazifeyi hakkile ve güzel bir suretle ifa etmiş ve
evvelâ Kürdlerin reislerinin muhtelif mantakalara teb'it ettikten sonra ahaliye
yeni fen üzere ziraatin usulini öğretmek için mütehassıslar getirtmiş ve aha-
linin kendi ekinlerini tedarik etmek için kendilerine ikras suretile nakdi mu-
avenette bulunmuştur. Müfettişliğin bu mesaisi büyük bir muvaffakiyetle neticelen-